

УДК 342.5

О. А. Посвістак
кандидат історичних наук,
доцент кафедри філософії і політології
Хмельницького національного університету

МЕХАНІЗМИ ЛЕГІТИМАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В НЕДЕМОКРАТИЧНИХ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМАХ: ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На сьогодні здобуття суспільного визнання політичними суб'єктами визначається успішністю та оптимальністю застосування технологій легітимації політичної влади. Результативність діяльності суб'єктів політичного процесу та стабільність політичної системи суспільства в цілому залежать від ефективного використання технологій легітимації.

Вивчення особливостей легітимації державної влади недемократичними режимами сприятиме організації взаємодії між суспільством і владою на принципах ненасильства та допоможе уникнути помилок під час розбудови демократичної держави. Легітимація державної влади являє собою процес, за допомогою якого державна влада та її дії, норми, інститути, посадові особи набувають ознак легітимності, тобто стають такими, які дають громадянам підстави вважати їх справедливими, законними та доцільними. Легітимація утверджує правовий характер влади, обґрунтовує та виправдовує її рішення, створення владних структур, їх зміну, оновлення [5].

Якщо простежити історію практично будь-якої держави, то можна виявити, що нова влада намагається передусім узаконити свій прихід і зміцнити своє становище. Легітимність державної влади повинна відповідати перш за все тим цінностям, на які спирається політичний режим і які поділяються народом. Державна влада легітимна тоді, коли її поважає народ, коли відсутнє чиновницьке свавілля, дотримується законність, а населення відчуває свою безпеку.

Слід розрізняти внутрішню та зовнішню легітимність державної влади. Внутрішня легітимність державної влади – це її добровільне визнання основною частиною населення країни. Багато в чому рівень внутрішньої легітимації визначається політичним режимом, що діє в державі, і адаптованістю суспільства до нього. Зовнішня легітимність – це визнання державної влади з боку інших держав і міжнародних організацій. Необхідно відзначити, що багато в чому зовнішня легітимність державної влади визначається за допомогою внутрішньої легітимності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми. Чинники, які впливають на легітимацію політичної влади, проаналізовані в роботах М. Вебера, М. Догана, Д. Хелда, Р. Даля, Г. Алмонда, В. Ачкасової, В. Макаренка, К. Гаджиева. Процесам легітимації політичної влади в Україні присвятили свої праці О. Висоцький [1; 2], А. Єрмоленко [3], С. Макеев [6], С. Рябов [13]. Однак практичні особливості застосування механізмів легітимації потребують детальнішого вивчення.

З огляду на це **метою статті** є дослідження механізмів внутрішньої легітимації державної влади на практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Легітимація політики здійснюється за допомогою цілої низки механізмів: інформаційного, ідеологічного, психологічного, економічного, правового, морального, механізму соціалізації. Інформаційний механізм легітимації є системою засобів інформаційного впливу на суб'єктів визнання політики, що забезпечують досягнення нових можливостей шляхом зміни акцентів, контексту і значень подій, що відбуваються. Ідеологічний механізм передбачає обґрунтування та пропаганду ідей, що сприяють перевазі в політичному протистоянні та звільненню від чужого й шкідливого для успішної реалізації нагальних інтересів ідейного впливу.

Ведучи мову про тоталітарну політичну систему, слід звернути увагу на те, що легітимність у її існуванні має підданський характер. Для членів суспільства характерна масова ментальність, яка не передбачає індивідуальної легітимації. Члени суспільства вибудовують свою поведінку відповідно до моделі, створеної системою політичного управління. За таких умов створюється масовий образ члена спільноти, який є достатньо керованим і відгукується на управлінські ініціативи.

М. Вебер виділив три основні типи легітимності влади: традиційний, харизматичний, раціонально-правової та проміжний – так зване плебісцитне панування. У сучасній державі воно втілено в типах «партійного вождизму», який реалізували на практиці В.І. Ленін і його соратники-більшовики, перехопивши владу в Тимчасового уряду. Поряд із цим із перших днів існування радянська влада розпочала активні процеси радянзації. Вона намагалася витіснити з помислів громадян прагнення до національно-культурного розвитку, відірвати їх від ідей самостійності й незалежності, сповідування пріоритетності рідної мови, героїчної та трагічної історії, вікових традицій.

Перше, що зробили лідери більшовиків, – це встановили повний контроль над системою державного управління. Це створило умови для персоналізації влади та «примусової», умовної легітимації (розгром опозиції в партії, боротьба з нелояльними радянської влади людьми) з подальшим залученням до неї «свідомих» громадян і з підключенням судової системи. Відбулася явна деформація державного управління. Виник не один вузол суперечностей. Однопартійна система та сформовані нею інститути влади в державі з багатоукладною економікою і неоднорідною структурою суспільства натрапили на труднощі. Усе це призвело до сваволі та волюнтаризму. Сформувався ірраціональна система державного управління, оскільки державне управління виявилось захопленням сферою політичного управління. Тотальний контроль панівної партії над системою державного управління призво-

дить до придушення народної волі. І якщо курс на індустріалізацію, запропонований партією, був загалом суспільством сприйнятий, то колективізація, яка стосувалася селянства, привела до розкуркулення, голоду, загибелі мільйонів людей [16].

Активно та невпинно проводилася ідеологічна робота. Так, наприклад, у кожному виші з приходом більшовиків створювали спільне вузівське партбюро, а де більше 500 комуністів – партком, на факультетах – партосередки, в академічних групах за наявності трьох і більше членів партії – партгрупи. За таких умов партійний контроль над всіма підрозділами та напрямками роботи вузів став всеосяжним [4, с. 69]. З 1930-х років запроваджується обов'язкове вивчення всіма викладачами та студентами марксистсько-ленінських предметів. Згідно з наказом, наприклад, директора Кам'янець-Подільського ІСВ В.І. Четверикова для професорсько-викладацького складу організувався науковий семінар з основ марксизму-ленінізму, на якому вивчалася поточна політика, історія ВКП(б), діалектичний та історичний матеріалізм тощо. Заняття на подібних семінарах здебільшого зводилися до цитування та тлумачення цитат із творів «класиків» марксизму-ленінізму, насамперед Й.В. Сталіна [4, с. 69]. Власне, така ситуація спостерігалася не лише у галузі освіти, а й у всіх сферах життя.

Психологічний механізм легітимації передбачає застосування системи засобів встановлення сприятливої емоційної атмосфери для реалізації певної політики [2]. Тоталітарна ідеологія вітала задля скасування експлуатації людини насильство і виправдовувала навіть злочинців, якщо злочини робилися в ім'я «високих етичних цілей». Нова етика дозволяла застосовувати насильство задля досягнення мети. Сформувався новий тип мислення та виник новий тип героїзму: революціонер, який не боїться взяти на себе нинішню провину, бо вірить, що майбутні покоління його виправдають. Комусь доведеться забруднити руки, щоб хтось інший міг жити в чистоті. Захоплення такої етикою зайшло надзвичайно далеко [15]. Так, з особливою запопадливістю майже у всіх радянських установах проводилися «чистки», в ході яких «очищали» організації від сотень «ворожих елементів» [4, с. 47–48]. Вони проводилися у формі екзамену-допиту, та звичним явищем був психологічний тиск членів комісії [8, арк. 133]. Щоправда, в окремих випадках від звільнення з університету чи роботи рятувало зречення батьків, родичів. У місцевій пресі виділялися окремі колонки, а подекуди цілі розвороти для друку таких зречень [9, арк. 68]. Можна собі тільки уявити, якою наляканою мала бути радянська людина для того, щоб піти на розрив зв'язків із батьками.

Роки більшовицького панування, особливо перші десятиліття, характеризуються пошуком «недобитків класового ворога», «вовків у овечій шкурі». До органів ДПУ слалися листи, часто анонімки, у яких громадяни викладали свої думки відносно окремих осіб. Так, до директора Кам'янець-Подільського інституту народної освіти було направлено листа, у котрому студент С. Шамес звинувачувався у приховуванні джерела існування батьків – продаж самогону. Крім того, дописувач повідомляв про листовний зв'язок матері студента з Америкою та отримання нею «великої кількості до-

ларів», «контрреволюційних листів». Вступ матері до колгоспу названо «замазуванням очей», а стипендія С. Шамесом витрачалася на «розкоші» [10, арк. 5–6]. Доноси, анонімки для радянського суспільства стали звичним явищем. Так, колишній секретар Київського обкому КП (б) У. Кудрявцев на партійних зборах незмінно звертався до комуністів з провокаційним запитанням: «А ви написали хоч на когось заяву?» [11].

Аналізуючи аксіологічний вимір легітимності влади (відповідність нормам і цінностям, прийнятим і панівним у суспільстві, уявленням про ідеальний порядок) [2, с. 25], слід зауважити, що в Радянському Союзі створювалася особлива, притаманна тоталітарному режиму система цінностей, у відповідність до якої приводився навіть спосіб мислення громадян. Руйнувалися колишні уявлення про цінності, натомість створювалися нові: на місці сплюндрованих церков, костьолів, синагог встановлювалися пам'ятники Сталіну, переіменовувалися його ім'ям вулиці, села, райони. Під час Голодомору 1932–1933 рр. люди, які працювали на хлібозаготівлях і відбирали останню їжу в селян, прирікаючи їх на голодну смерть, розглядали таку працю як звичайну роботу. Причому хліб вивозився з особливими урочистостями, під звуки музики [14, с. 13–14].

Розглядаючи правовий вимір легітимності влади, варто звернути увагу на те, що вона являє собою відповідність праву, справедливості, яка втілена в законах, зафіксованих у юридичних актах держави, або суспільним уявленням про природне право, яке є ідеалом чинних правових відносин, ідеальною сферою правосвідомості [2, с. 25]. Відповідно до цього в Радянському Союзі легітимація передбачала ухвалення цілої низки відповідних актів. Проте уявлення про природні права цими актами повністю ігнорувалися. Людина ставала інструментом досягнення мети. Так, наприклад, у серпні 1937 р. НКВС видає наказ про репресії «дружин зрадників Батьківщини, членів право-троцькістських шпигунсько-диверсійних організацій, засуджених Військовою колегією і військовими трибуналами за 1-ю і 2-ю категоріями, починаючи з 1 серпня 1936 р.». Встановлювався порядок арешту і засудження Особливою нарадою при НКВС на 5–8 років жінок – ЧСЗБ («членів сімей зрадників Батьківщини») із розміщенням їхніх дітей в дитячі будинки і ясла. Діти старше 15 років визнавалися «соціально небезпечними» та підлягали арешту. Загалом у межах цієї операції заарештували більше 18 тисяч дружин і «вилучили» більше 25 тисяч дітей [7].

У легітимації важливе місце посідає концепція тотальної влади, відповідно до якої через усупільнення засобів виробництва вона регулює всі процеси праці та стає володарем свідомості людини, намагаючись сформувати істоту, позбавлену будь-якого інстинкту власника. Така людина нічим не має права володіти. Навіть собою. Вона повинна цілком бути відданою владі та бачити в ній сенс свого буття. Саме на це були спрямовані процеси колективізації, які розпочалися у 1928 р. У кінці 1929 р. було проведено пленуми окрпарткомів, райкомів, зльоти бідняків і наймитів, з'їзди КНС та інші масові заходи з питань колективізації. У більшості резолюцій переважаючими стали ура-революційні заклики до «відсічі міжнародній буржуазії», до розгрому «класових ворогів», заяви типу «кожен

новий колектив зі стусаном в бік куркуля і великою цеглиною в фундамент соціалізму». Повсюдно висловлювались за форсування колективізації.

У резолюції IV окружного з'їзду комнезамів Вінниччини на початку 1930 р., зокрема, говорилося: «Перетворимо нашу округу на округу суцільної колективізації! <...> Всі на бій з глитаєм». І така занадто високі рознарядки, які спускалися зверху, місцеві партійні та радянські працівники намагались всіляко перевиконати. Наприклад, голова Літинського райвиконкому, втративши відчуття реальності, у директиві уповноваженим із колективізації вимагав «протягом 24 годин усупільнити інвентар, а також посівний матеріал». До тих, хто виявляв бодай найменші ознаки незгоди чи опору, застосовувалося психологічне та фізичне насильство. Так, у Шаргородському районі під час проведення колективізації відбувалося «залякування селян, які не бажали вступати у колектив, примусове розповсюдження серед них позики, заборона відпуску їм краму з кооперації». У Барському районі колективізація проходила під лозунгом: «Хто вороже ставиться до Радвлади й не вступає до СОЗу, оголошуємо бойкот». Тут за 7 днів через залякування, арешти та інші засоби адміністративного впливу було колективізовано 3 841 господарство.

Варто також згадати процес «розкуркулення», у процесі якого застосовувались різні методи: надзвичайні (насилені вилучення лишків хліба), економічні (податковий гніт), юридичні (позбавлення прав), адміністративні (примусове виселення), а також кримінальні. За опір колективізації селян кидали до в'язниці. У кожному селі створювалися бригади з розкуркулення, які проводили ліквідацію селянських господарств. Людей викидали з хат напередодні зими, розвалювали клуні, стодоли, грабували хатні речі. Розкуркуленим нерідко не дозволяли брати теплі речі, харчі, а зразу ж вантажили на підводи та відвозили у місця збору висланих [12, с. 218–228].

На думку О. Висоцького, достатньо умовно легітимізацію можна розділити на два види: істинну та симулятивно-маніпулятивну. Істинна здійснюється шляхом винаходження об'єктивних можливостей реалізації певної політики, симулятивно-маніпулятивна ж будується на створенні та конструюванні можливостей для успішного здійснення політики [2].

В СРСР був реалізований другий тип легітимізації. За таких умов лідер партії стає лідером нації без жодних демократичних процедур. Це треба було втілити в юридичну форму і закріпити, що й було здійснено в Конституції СРСР 1936 р. Статтю 126 про керівне ядро всіх установ компартії не можна назвати демократичною. Комуністи у виборчій кампанії вступали в блок із безпартійними, легітимізували себе гібридним способом. Ця стаття була пізніше перенесена до Конституції 1977 року. Зростання репресій і участь в них громадян травмували суспільство, вели до моральної деградації, до фрустрації історичної свідомості, спростили ставлення людей до реальності, змусивши вживати всіх її аномалій позитивно. Феномен безвілля, що охопив значну частину суспільства, посилив агресію.

Після голоду 1946–1947 рр. в країні закріпилися апробовані до того технології підтримки напруги в суспільстві. Щорічно проводилися гучні судові спра-

ви: суди над бойовими генералами, «справа лікарів» тощо. Продовження стратегічного зовнішньополітичного курсу призвело до початку холодної війни із Заходом, мілітаризації економіки. Смерть Сталіна в березні 1953 р. не привела до демонтажу режиму. Хоча були зроблені спроби поновлення політичного режиму, постсталінське державне управління, по суті, мало чим відрізнялося від сталінського [16].

Висновки з дослідження та перспективи подальших пошуків у цьому науковому напрямі. Більшовики не одне десятиліття присвятили симулятивно-маніпулятивній легітимізації своєї влади, не гребуючи жодними засобами. Вони активно застосовували увесь спектр механізмів легітимізації: шляхом спотворення інформації в голови радянських людей активно вбивалася нова ідеологія, тоталітарна держава стала володарем свідомості людини, намагаючись сформувати істоту, позбавлену будь-якого інстинкту власника, повністю перекутивши традиційні уявлення про мораль. У перші роки існування СРСР ці процеси особливо активно проходили в прикордонних регіонах.

Загалом недемократичні політичні режими забезпечували своє політичне домінування за допомогою різних елементів соціально-політичної цілісності, зокрема ефективності політичного управління. Ця обставина створювала тимчасовий ефект, який змінювався деградацією системи. Час існування потужних тоталітарних режимів в ХХ столітті – кілька десятиліть. Причому їх руйнування настільки деструктувало ресурси політичної системи, з яких створювалася нова системна організація, що рівень проблемності останньої різко виростав. А нестійкість орієнтації системної організації призводить до невизначеності образу легітимності членів спільноти. З огляду на це перспективним надалі видається дослідження механізмів легітимізації державної влади в посттоталітарних політичних системах.

Література

1. Висоцький О. Використання технологій легітимізації влади суб'єктами політики в Україні / О. Висоцький // Гуманітарний журнал. – 2012. – №1. – С. 101 – 113.
2. Висоцький О. Сутність легітимізації політики / О. Висоцький // Політичний менеджмент. – 2004. – № 4 (7). – С. 24 – 34.
3. Єрмоленко А.М. Універсальний громадянський дискурс як морально-етична метаінституція легітимізації політичного ладу / В.А. Малахов, А.М. Єрмоленко, О. О. Кисельов О. О. Етика і політика : проблеми взаємозв'язку. – К. : Стило, 2000. – С. 37–82.
4. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2003. – 408 с.
5. Ковальчук В.Б. До легітимізації державної влади через демократичні вибори: досвід вітчизняного конституціоналізму / В.Б. Ковальчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://naub.org.ua/?p=799>.
6. Макеев С. Легітимізація політичних домагань у виборчій кампанії / С. Макеев // Політична думка. – 1994. – № 3. – С. 31–36.
7. Оперативный приказ народного комиссара внутренних дел Союза ССР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.memorial.krsk.ru/DOKUMENT/USSR/370815.htm>.

8. Протоколы заседаний бюро, рабочей тройки Подольского губкома КП(б)У о политическом и экономическом положении губерний, состоянии и деятельности губернской партийной организации, работе промышленности, настроениях рабочих и крестьян, борьбе с бандитизмом и др. вопросам // ЦДАГО. Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1701. – 212 арк.

9. Протоколы заседаний подготовительной комиссии по чистке аппарата института // ДАХМО. Ф. Р. 302. – Оп. 4. – Спр. 34. – 115 арк.

10. Переписка с Народным Комиссариатом просвещения, характеристика преподавателей. 14 січня 1935 р. – 13 червня 1935 р. // ДАХМО. Ф. Р. 302. – Оп. 4. – Спр. 68. – 31 арк.

11. Постановление январского (1938) Пленума ЦК ВКП(б): об ошибках парторганизаций при исключении коммунистов из партии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/ob_oschib.php.

12. Рибак І.В. Колективізація на Поділлі / І.В. Рибак // Подільська старовина : наук. зб. на пошану вченого і краєзнавця В.Д. Отамановського. – Вінниця, 1993. – С. 218–228.

13. Рябов С.Г. Легітимація влади як соціально-філософська проблема (концептуально-методологічний аналіз) : дис. ... д-ра філософ. наук : спец. 09.00.03 / С.Г. Рябов. – К., 1997. – 424 с.

14. Спогади О.М. Матвійчука // Особистий архів В.П. Прокопчука. – Зошит № 5. – С. 13–14.

15. Тишнер Ю. К чему призывает тоталитаризм / Ю. Тишнер [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://krotov.info/library/19_t/ish/ner_01.htm.

16. Тянь В.В. Легитимация власти в условиях политической модернизации как фактор стабилизации системы государственного управления / В.В. Тянь // Власть. – 2016. – № 7. – С. 110–117.

Анотація

Посвістак О. А. Механізми легітимації державної влади в недемократичних політичних системах: історико-політичний аспект. – Стаття.

У статті на основі аналізу наукових джерел і літератури розглянуто механізми внутрішньої легітимації державної влади. Охарактеризовано застосування на практиці інформаційного, ідеологічного, психологічного, економічного, правового, морального та механізму соціалізації. З'ясовано, що більшовики використовували симулятивно-маніпулятивні технології легітимації державної влади. Показано практичну реалізацію окреслених механізмів на прикладі функціонування радянської тоталітарної політичної системи. Встановлено, що недемократичні політичні режими забезпечували своє політичне домінування за допомогою різних елементів соціально-політичної цілісності. Зокрема, найбільша увага приділялася ефективності політичного управління. Ця

обставина створювала тимчасовий ефект, який змінювався деградацією системи. Кризу призму концепції тотальної влади охарактеризовані аксіологічний та правовий виміри легітимності влади та управління.

Ключові слова: політична влада, державна влада, легітимація влади, механізми легітимації влади.

Аннотация

Посвистак А. А. Механизмы легитимации государственной власти в недемократических политических системах: историко-политический аспект. – Статья.

В статье на основе анализа научных источников и литературы рассмотрены механизмы легитимации государственной власти: информационный, идеологический, психологический, экономический, правовой, нравственный и механизм социализации. Выяснено, что большевики использовали симулятивно-манипулятивные технологии легитимации власти. Показана практическая реализация определенных механизмов на примере функционирования советской тоталитарной политической системы. Установлено, что недемократические политические режимы обеспечивали свое политическое доминирование за счет различных элементов социально-политической целостности. В частности, наибольшее внимание уделялось эффективности политического управления. Это обстоятельство создавало временный эффект, который стал причиной деградации системы. Сквозь призму концепции тотальной власти охарактеризованы аксиологическое и правовое измерения легитимности власти.

Ключевые слова: политическая власть, государственная власть, легитимация власти, механизмы легитимации власти.

Summary

Posvistak O. A. Mechanisms of governmental power legitimation in undemocratic political systems: historical and political aspect. – Article.

The mechanisms of legitimation of governmental power, such as informational, ideological, psychological, economical, legal, moral and mechanism of socialization are discussed in the article on the base of the analysis of scientific sources and literature. It was found that the Bolsheviks used manipulative techniques of legitimation of power. The practical implementation of outlined mechanisms is shown on the example of Soviet totalitarian political system functioning. Found that undemocratic political regimes provided their political dominance through the various elements of socio-political integrity. In particular, the greatest attention was paid to the effectiveness of political management. This situation created a temporary effect that changing the system degradation. Axiological and legal dimensions of power legitimation are described through the concept of total power.

Key words: political power, governmental power, legitimation of power, mechanisms of power legitimation, totalitarian regime, undemocratic political system.